

Toni Pou

2^a
edició

Jordi Sabater Pi
L'ÚLTIM
NATURALISTA

Jordi Sabater Pi
L'ÚLTIM
NATURALISTA

Jordi Sabater Pi
**L'ÚLTIM
NATURALISTA**

Toni Pou

Ajuntament
de Barcelona

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Edicions

Ntao
Zoo.
Sant Llo

Goril·la Ntao, dibuixat al zoo de Barcelona.

Una gran cosa és l'animal del bosc,
una gran cosa és el lleopard,
una gran cosa és el ximpanzé

(Expressió en llenguatge de tambors
amb què el poble fang es refereix
al cap d'un clan.)

A

B

INTRODUCCIÓ	9
AIGUAMOLLS, SOMNIS I TRINXERES (1922-1940)	15
TAMBORS I TATUATGES (1940-1955)	27
EL QUADERN DE L'AUTODIDACTE (1955-1957)	65
BINDUNG - IKUNDE - BARCELONA (1957-1960)	103
L'INTERÈS DE TOTA FORMA DE VIDA (1960-1965)	147
LA VOLTA AL MÓN EN VUITANTA GUINEES (1965-1969)	193
ACULTURACIÓ DEL NATURALISTA (1969-1985)	241
SUBSTRAT BIOLÒGIC (1985-2009)	277
AGRAÏMENTS	307
BIBLIOGRAFIA BÀSICA	308

Autoretrat del 1991.

INTRODUCCIÓ

Al centre de la taula hi ha una màquina d'escriure elèctrica. Al costat, llapis, gomes i una ploma Sheaffer. Més enllà, un tou de papers al primer dels quals hi ha esbossat el rostre d'un gorilla. A l'altra banda de la màquina hi ha un cronòmetre. I al final de la taula, un crani de còlob negre, un mico de fins a catorze quilos que viu a les selves de l'Àfrica central. Tal com s'aprecia al crani, els queixals plans i robustos permeten a aquest animal mastegar les llavors i fulles que formen el gruix de la seva dieta i que digereix gràcies a una adaptació de l'aparell digestiu semblant a la dels remugants. La disposició de tots els objectes segueix una lògica escrupolosament geomètrica. Les prestatgeries del despatx estan atapeïdes de revistes i llibres de primatologia i antropologia perfectament alineats. Assegut a la taula hi ha un home amb unes ulleres d'estil aviador. Porta una camisa blanca i una americana grisa de *tweed*. Se li dibuixa un principi de somriure als llavis i es grata la barbata d'una manera curiosa: s'endú la mà mig tancada fins a l'extrem de la mandíbula inferior, posa en contacte el dors dels dits amb la pell i els fa lliscar cap endavant a mesura que els estira lleugerament fins que deixen de tocar la cara. Repeteix el moviment diverses vegades. Potser no és del tot conscient que aquesta manera de gratar-se que executa maquinalment és molt característica de l'únic gorilla albi que s'ha trobat en la història de la zoologia.

Des d'aquest despatx de la Facultat de Psicologia de la Universitat de Barcelona, el catedràtic d'Etologia Jordi Sabater Pi enyora l'Àfrica cada dia. Va viure gairebé trenta anys a l'antiga Guinea Espanyola. Allà va descobrir els secrets de l'estructura social del poble fang, va fer els primers estudis sobre els gorilles de costa, va descriure el procés metamòrfic d'una granota que pot pesar quatre quilos, va trobar el tercer exemplar d'una espècie d'ocell que s'alimenta de cera i va descobrir que alguns ximpanzés fabriquen eines que es popularitzen de manera cultural entre els grups de simis, tal com

passa amb les innovacions humanes. Amb una combinació d'emoció i rigor científic, també va dibuixar animals, persones i paisatges. I tot això ho va fer sense tenir cap títol universitari. Tot el que sabia ho va aprendre ell mateix a partir de lectures, observacions i intercanvis de cartes amb els màxims experts mundials de cada especialitat. Els seus descobriments s'han publicat a les revistes científiques més prestigioses del món. Sovint, però, quan mira per la finestra del seu despatx té la sensació que al seu país no ha tingut el reconeixement que mereix. Hi ha qui encara se'l mira amb menyspreu pel fet de ser —com ho va ser Charles Darwin— un autodidacte que, armat només amb una curiositat insaciable i una voluntat de ferro, es va convertir en un dels primatòlegs més respectats del món per haver contribuït a canviar la noció de cultura i a fer més estreta la separació entre simis i humans. Això, de retruc, va ressituat l'ésser humà i el va integrar completament en el món animal.

Té un posat que sembla distant, una mica tibet, però de seguida que li parles de gorilles, ximpanzés, evolució humana o qualsevol altra cosa relacionada amb el món natural, la tibatona desapareix i dona pas a un caràcter intel·ligent fet de passió i generositat. Si cal, t'escriurà una carta de recomanació perquè et posis en contacte amb un expert en gorilles dels Estats Units. El posat altiu del principi és un mecanisme de defensa contra les moltes persones que al llarg de la seva vida l'han menystingut per no tenir títol universitari fins als cinquanta-quatre anys. De vegades, quan mira per la finestra li sap greu que a la seva ciutat se'l recordi, més que per cap altra cosa, per haver trobat el gorilla que es va convertir en el símbol de Barcelona durant trenta-set anys. N'està tip, d'aquesta associació. No del gorilla, per descomptat; ell no en té cap culpa. Al seu cor sempre es dirà Nfumu, el nom que li van posar els seus descobridors i que vol dir 'blanc' en la llengua dels fangs. El nom Floquet de Neu no li ha agradat mai. Ell i Nfumu s'aprecien mútuament. El va cuidar de petit i el va salvar d'una mort segura. De gran, l'ha observat hores i hores. L'ha dibuixat en totes les postures possibles. Han passat tantes estones junts que se li ha enganxat la seva manera de gratar-se la barbeta. Sempre que el visita, Nfumu el reconeix, s'hi apropa i el saluda. Li fa una mica de llàstima veure'l tancat en un zoo. Com li fan llàstima tots els animals salvatges que viuen en

INTRODUCCIÓ

captivitat. A l'Àfrica, va comprar i capturar animals per al Zoo de Barcelona des de finals dels cinquanta fins a finals dels seixanta. Ara accepta que va ser una manera de guanyar-se la vida en aquella època, però té algun remordiment.

Els animals l'han apassionat sempre. Tot i que es va especialitzar en primats, n'ha estudiat de tot tipus. I ho ha fet mitjançant el viatge, l'aventura, l'exploració i el dibuix. Quan mira per la finestra del seu despatx del campus de la Vall d'Hebron, també és conscient que pertany a una estirp de científics que es remunta als segles XVIII i XIX però que està en perill d'extinció. La paraula que els defineix millor és naturalistes. Naturalistes perquè s'interessen per qualsevol forma de vida per més insignificant que sembli, perquè estan oberts a totes les possibilitats i perquè accepten que la mateixa realitat els obliga a transgredir implícitament les fronteres de la seva pròpia disciplina. Naturalistes perquè esquiven la inèrcia mental que tendeix a fixar-se en les diferències més que en les analogies i eviten així que la ciència es converteixi en una simple acumulació enciclopèdica d'informació. Naturalistes perquè tenen el treball de camp i l'observació com a base del seu mètode, en el qual el dibuix no és un complement decoratiu, sinó un veritable procés intel·lectual de comprensió del món. Naturalistes perquè entenen que la conservació de la natura només pot derivar de l'estima que genera el coneixement quan emana de la veritable observació que tan sols pot proporcionar el dibuix.

Si aquestes paraules introductòries s'interpreten com un esbós de Jordi Sabater Pi, com els que ell mateix feia a les llibretes de camp mentre observava gorilles a la selva de Guinea, les paraules que segueixen es poden considerar com un dibuix més complet d'aquest científic extraordinari fet ja a l'estudi, amb més detalls i colors. Es tracta d'un dibuix que té com a base les cartes que Sabater va rebre i enviar durant els prop de trenta anys que va viure a l'Àfrica, des del 1940 fins al 1969. Això vol dir que en la recreació de la seva vida que esteu a punt de llegir hi ha forçosament un cert grau d'interpretació, una certa interpolació entre fets i dates que recorre a la lògica detectivesca i a la imaginació científica amb què un paleontòleg reconstrueix el cos d'un tiranosaure a partir de fragments d'ossos escrostonats. Les cartes també tenen, com és na-

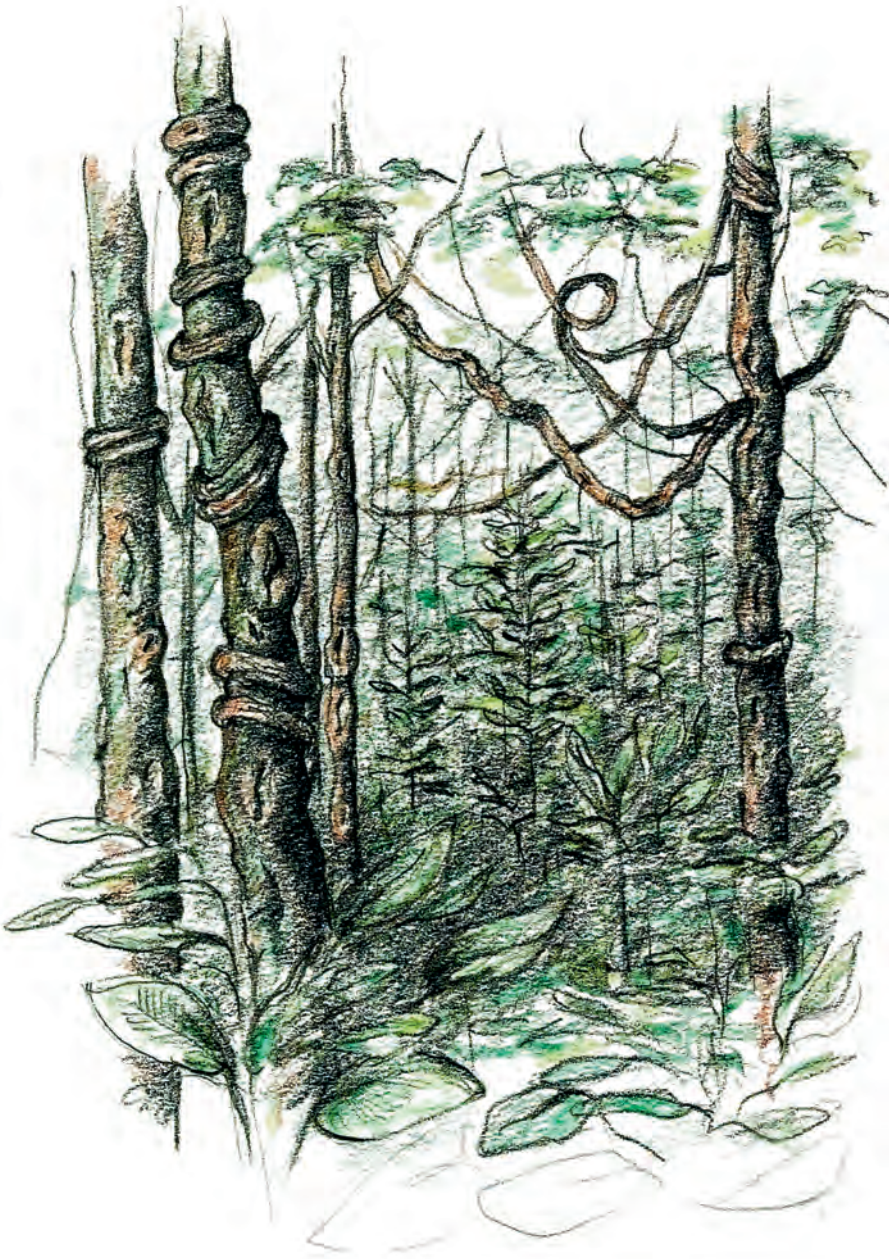
tural, un biaix personal, un sol punt de vista. Al mateix temps, però, tenen la virtut de copsar els fets del passat amb independència de la memòria, cosa que en alguns casos dona lloc a contradiccions entre el que s'explica en aquest llibre i el que es pot llegir en altres publicacions basades en els records del mateix Sabater. Una de les més divertides és quan, dècades després d'haver tornat de Guinea, sempre explicava que a l'Àfrica no s'havia posat mai malalt. Així ho recullen alguns llibres i així ho confirmen diversos testimonis. A les cartes, però, explica que va tenir malària no poques vegades, paràsits intestinals, un àntrax a la cara i diverses afeccions més.

Si bé la reconstrucció d'una vida a partir de cartes requereix lògica i imaginació a parts iguals, també té uns límits ben clars. Hi ha vegades que no hi ha prou informació per recrear res. Per respecte a Sabater i als lectors, en aquests casos no s'ha reconstituït el fragment de vida corresponent; de manera que aquest llibre està travessat per alguns forats, com els que tenen els fòssils de cranis antics. Això també fa que en certs moments hi hagi tensions narratives que es resolen més ràpidament del que s'esperaria en una novel·la, preguntes sense resposta, el·lipsis i salts temporals, períodes llargs que ocupen poques paraules i estones que s'estenen al llarg de planes senceres. Malgrat aquestes limitacions de caire arqueològic, el text ofereix una perspectiva nova i detallada dels anys que Sabater va passar a l'Àfrica, i tot i que aquests anys són, efectivament, el focus del llibre, aquestes pàgines també contenen una visió global de la seva vida.

Quan es llegeixen els milers de cartes que Sabater va llegir i escriure des de Guinea, no es pot evitar sentir una aroma en què es barregen el cafè i el cacau, la humitat densa de la selva tropical i la presència fonedissa d'animals exòtics i desconeguts, el foc que els pigmeus encenien fregant dues branques i el sutge i les estelles de bambú amb què els fangs tatuaven el cos als infants. Aquelles cartes, en definitiva, fan olor d'exploració, aventura i coneixement. Llegides des del món preminentment audiovisual en què vivim, tampoc no es pot evitar veure-hi una sèrie de, posem-hi, deu capítols amb el potencial de delectar milions d'espectadors. Perquè, al capdavant, la història que contenen és alhora universal i particular. És universal perquè la prota-

INTRODUCCIÓ

gonitza algú que busca el seu lloc al món. I és particular perquè en aquesta cerca aconsegueix revolucionar alguns aspectes del coneixement humà i deixar una empremta que ja no s'esborrarà mai de la història de la cultura. Aquesta cerca i aquesta petja són el que aquest llibre mira de capturar amb paraules.

Selva de Guinea Equatorial.

AIGUAMOLLS, SOMNIS I TRINXERES (1922-1940)

Biofília

Hi ha una idea de la vida salvatge que està gravada d'una manera molt concreta en l'imaginari col·lectiu i que, molt probablement, beu del que la indústria audiovisual ens ha plantat al davant dels nassos des de fa dècades. És una idea en què predominen els paisatges exòtics i els animals imponents en mida, ferotgia o color. ¿Qui no s'ha quedat bocabadat davant d'una posta de sol al Serengeti, mentre un parell de guepards joves xisclen vora la silueta d'una acàcia i, més enllà, un ramat d'elefants passegen aliens a tot el tragí del món? ¿O davant el vol d'un tauró blanc que s'enlaira tres metres sobre l'aigua després d'enxampar amb les dents un os marí a les fredes aigües de la badia sud-africana de False? Aquestes visions ens commouen perquè hi percebem una combinació de llunyania i de força de la natura desfermada. En realitat, però, la natura comença al costat de casa. Amb les plomes blaves d'un gaig que refulgeixen sota les primeres llums del sol mentre sobrevola la carretera de les Aigües de Collserola. O amb les passes lentes i mesurades d'una salamandra que es desplaça sobre la fullaraca en una fageda del Montseny mentre carrega l'honor de presentar una disposició única de taques grogues. L'espectador habitual dels documentals de la BBC dirà que un gaig o una salamandra no són tan espectaculars com un tauró blanc o un guepard. Però, ¿què vol dir espectacular? Un guepard no té plomes blaves. I un tauró blanc no té taques grogues.

Com ha passat amb tots els grans naturalistes de la història, la passió de Jordi Sabater Pi pel món natural va néixer al costat de casa. I tal com succeeix sempre amb l'origen de totes les grans passions, hi va intervenir un punt d'atzar. Sabater va néixer en la

xafogor del 2 d'agost de 1922 a la primera porta de l'assolellat tercer pis del número 660 de la Gran Via de Barcelona, entre els carrers de Pau Claris i Roger de Llúria. El part va anar bé, però l'orgull de pares primerencs que sentien Elena Pi i Ferrer i Narcís Sabater Bros es va transformar de seguida en preocupació: el nadó no tolerava la llet materna. Cada vegada que xumava patia uns espasmes estomacals que el feien vomitar. En lloc d'engreixar-se, s'aprimava. La situació es va agreujar fins al punt que els pares tenien por que es morís. Com que fa cent anys no hi havia gaires solucions més, van buscar una dida amb la idea que potser la seva llet li resultaria més fàcil de digerir. La van trobar a Sant Hipòlit de Voltregà, on van deixar el fill una setmana de prova. Quan el van anar a veure, se'l van trobar deixat, ple de mocs, plorós i amb un estol de mosques que li voletejaven per la cara. Se'l van endur i no hi van tornar mai més. La preocupació dels pares no havia disminuït, sinó tot el contrari. Havia passat una setmana més i no havien resolt l'alimentació del seu fill. Una desgraciada coincidència, però, va fer que trobar una nova dida no fos gens difícil. A Roses, el poble dels avis materns de Sabater, hi havia un pescador que acabava de perdre un nadó, de manera que la seva dona, la Carmeta de Can Guiules, era la candidata a dida ideal. Allà les coses van anar molt millor que a Sant Hipòlit. La Carmeta va alletar més d'un any el fill dels Sabater Pi, fins als divuit mesos. No va tornar a tenir mai més cap espasme i es va refer de seguida.

Tot i que avui dia costa imaginar la força que té una relació entre un nadó i una dida, el lligam entre la Carmeta i el petit Jordi Sabater Pi es va estendre a la resta de la família. Als estius, quan els Sabater Pi pujaven a Roses, els anaven a visitar i el marit de la dida s'enduia el nano a pescar en una barca de vela llatina. La visió d'una captura com les que prometen la caça i la pesca és capaç d'excitar una cosa molt profunda, una mena de desig atàvic d'autosuficiència que segles d'urbanització no han aconseguit atenuar. Segur que Sabater s'embarcava amb aquesta excitació, i també amb aquella barreja de neguit i incertesa que provoca qualsevol activitat que, com la pesca, només pot burlar els elements i la immensitat de la natura amb una habilitat covada al llarg dels segles i transmesa de generació en generació més amb gestos que no pas amb paraules. Un cop a la barca, però, més enllà de